

SOSYALİZM ÜZERİNE ÜÇ KİTAP*

Ercan EREN**

Sosyalizm üzerine yayınlanmış üç kitabı tanıtacağız. Birinci kitap, planlama temelinde soruna yaklaşmaktadır. İkincisi, merkezi planlamada ortaya çıkan sorunları piyasa temelinde çözmek iddiasındaki piyasa sosyalizminin bu işlevi yerine getirip getiremeyeceğini tartışmakta. Üçüncü kitap, bir anlamda ikinci kitabın devamı niteliğinde Macaristan'da 1968'de uygulamaya konulan iktisadi reformları incelemektedir.

Pat Devine'nin *Democracy and Economic Planning "The Political Economy of Self-Governing Society"* adlı yapıtı Giriş dahil altı bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde belirtildiği gibi Devine'nin amacı, batının kapitalizmine ve doğunun devletçi sosyalizmine karşı, demokratik planlama temelinde üçüncü yol önermek ve bunu geliştirmektir. Devine'de piyasa sosyalizmi üçüncü yol olarak benimsenmemektedir. Devine, pazarlık (negotiated, görüşmeli) eşgüdümü temelinde demokratik planlamayı üçüncü yol olarak önermektedir. Yazar pazarlık eşgüdümü temelindeki demokratik planlamanın demokratik olmasıyla devletçi sosyalist ülkelerin komuta planlamasından, planlama aracılığıyla da kapitalist

---

* *Pat Devine Democracy and Economic Planning "The Political Economy of Self-Governing Society", Westview Press, 1988, 306 s.*
Alfred Schüller; Does Market Socialism Work? The Centre for Research Into Communist Economies 1988, 71 s.
Xavier Richet; The Hungarian Model: Markets and Planning in a Socialist Model, Cambridge University Press, 1989 (Fransızca 1985), 209 s.

** Doç. Dr.; U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

ülkelerin istikrarsızlığı ve bilinçli toplumsal amaç eksikliğinden ayrıldığını belirtmektedir. Ayrıca piyasa yerine pazarlıklı eşgüdüm yönüyle de piyasa sosyalizminden ayrı üçüncü yol önermektedir (s. 3).

Devine'e göre üçüncü yolun ayrıca demokrasi açısından da üstünlükleri vardır. Gelişmiş modern kapitalist ülkelerde politik demokrasi hayatiyet bulmuştur. Ama ekonomik demokrasi yoktur ve politik demokrasi pasif, temsili demokrasidir. Devletçi sosyalist ülkelerde bazı ekonomik başarılar sağlansa da, politik ve ekonomik güç fazlasıyla merkeziyetçi ve politik ve ekonomik demokrasi yoktur (s. 4). Devletçi ülkelerde politik demokrasinin yokluğu politik krizlere yol açmıştır. Ekonomik ve politik demokrasinin birlikte bulunmaması tam istihdam ve kumanda ekonomisi kapsamında dinamizm eksikliği, ekonomik etkinsizlik ve emek disiplinsizliği sonucunu yaratmıştır (s. 4). Devine'ye göre gerek batı kapitalizmi gerekse devletçi sosyalizm için çözüm, politik güç ve ekonomik karar alma da ademi merkeziyetçiliktir. Bir diğer deyişle pazarlıklı eşgüdüm üzerine temellenen demokratik planlamadır.

Devine sorunu ortaya koyduktan sonra, Giriş bölümünde ayrıca, a) Kapitalizmin Marxist Sosyalist eleştirisi, b) Güvenilirlik krizleri, c) Planlama için durum ve, d) Planlama modellerini incelemektedir. Devine, kapitalizme geleneksel Marxist eleştirileri üç başlık altında toplamaktadır: 1) Sömürü, 2) Üretim anarşisi, c) Ekonomik kriz. Buna göre, geleneksel yaklaşımda sosyalizm kurulduğunda, sosyalizm sömürüyü ortadan kaldırır. Kâr için üretimin yerini, kullanım için ve piyasaya satış için üretim, üretim anarşisi yerine toplumsal gereksinim için üretim alır (s. 6).

Devine, geleneksel sosyalizmin güvenilirlik krizi yarattığı görüşündedir. Bunun nedeni devlet mülkiyetinin toplumsal mülkiyete dönüşmemesi, işçilerin yönetiminde rol oynamaması ve etkin olamamasıdır. Çözüm ekonomik çoğulculuktur. Devine, ekonomik çoğulculuğun özgür ve kendi kendini yöneten toplumda temel olduğunu belirtmektedir. Ekonomik çoğulculuğu, toplumsal mülkiyetin farklı tipleri, ademi merkeziyetçi, otonom karar verme birimlerinin çokluğu anlamında kullanmaktadır (s. 13).

Devine göre bilinçli toplumsal kararlar ve etkinlik, kolektif ve bireysel olarak belirlenen tercihlere bağlı olarak, toplumun üretken kaynaklarının daha etkin kullanılmasına olanak sağlar (s. 13). Bu çerçevede planlı ekonomilerin avantajları olarak şunlar ileri sürülmektedir: 1) Ekonomi toplumsal önceliklere göre planlanır, 2) Belirsizlik azalır, 3) Birbirine bağlı kararların gerçekleşmesinden önce eşgüdüm olanaklıdır. Exante-expost sorunu çıkmaz.

Kanımızca, Devine'nin planlama için ileri sürdüğü avantajların bir kısmı tartışmalıdır. Kendisi de eleştirilerin bazılarını kabul etmektedir. Özellikle ekonomik dinamizm, iktisadi etkinlik, teknolojik yenilik, bireyin ekonomik özgürlüğü, belirsizliğin yeni gelişmelere yol açması, nicellik yerine niteliği öne çıkarma, başarı ölçüsünün ne olduğu gibi sorunlar açısından bakıldığında, avantajlar konusu tartışmalıdır.

Devine, planlama modellerini incelerken, bilgi sorununa giriyor. (Merkezi) planlamayı savunanlar tam bilgi-planlama ilişkisini kuruyorlar. Merkezin daha fazla bilgiye sahip olduğu ileri sürülüyor. Piyasayı ademi merkeziyetçiliği savunanlar yerel (kısmi) bilginin önemine dikkat çekerek, merkezi otoritenin yerel durumu yerel düzeyden daha iyi bilemeyeceğini belirtiyorlar. Devine, mükemmel bilgi-planlama ilişkisi konusundaki eleştirilere katılıyor ve kendisinin bunu yapmadığını belirtiyor (s. 25).

İkinci bölümün başlığı *Tarihsel Deney*. Bu bölümde kapitalist planlama, merkezi planlama ve piyasa sosyalizmi alt başlıklarda inceleniyor. Kapitalist planlamada özellikle İngiltere örneğinden hareketle savaş dönemi planlama makro ekonomik yönetim-Keynesciliğin yükselişi devlet müdahalesi, Keynesçiliğin düşüşü, parasalcı, yeni klasik iktisatçıların eleştirileri ve görüşleri, yol gösterici planlama ve endüstriyel politika inceleniyor.

Merkezi planlama, yönetsel komuta planlaması, ekonomik reform, reformun politik iktisadı, yabancılaştırma ve demokrasi başlıklarında inceleniyor. Yönetsel komuta planlaması, üretimin yönetsel hiyerarşi içinde organize ve koordine edilmesi, kararların merkezden alınması ve hiyerarşinin orta düzeylerinden üretim birimlerine (firmalar) doğru geçirilmesi (s. 55) bağlamında ele alınıyor.

Ekonomik reform, düşen büyüme oranları, tarımda süre gelen güçlükler, zayıf yenilik performansı, artan sermaye-çıktı oranları, istihdam edilmeyen sabit sermaye, düşük emek disiplini ve morali, düşük kaliteli çıktı, genelleşen etkisizlik, düşük tüketici tatmin düzeyi, kamu yaşamına karşı yabancılaştırma, kötümserlik bağlamında gündeme geliyor ve ele alınıyor (s. 60). Buna göre merkezi yönetimli komuta planlama modelindeki sorunlar iki başlıkta toplanıyor: Bilgi (information) ve güdülenme. Devine, burada merkezi planlamadaki tam bilgi varsayımını ele almakta ve eleştirmektedir.

Reform teşebbüsleri üç noktada toplanıyor: Teşvikler, ademi-merkeziyetçilik ve fiyatlar. Yazar özellikle bilgi sorununa önem veriyor ve bilgi sorununda merkeziyetçiliğin ve ademi merkeziyetçiliğin birlikteliğine dikkat çekiyor (s. 67).

Devine, Reformun Politik Ekonomisi alt başlığında M. Nuti, S. Gomulka ve W. Brus'un görüşlerini ele alarak inceliyor.

Devine merkezi planlama kaynaklı sorunları bir anlamda yabancılaştırma ve demokrasi alt başlığında topluyor. Ona göre politik ve ekonomik demokrasinin yokluğunda Doğu Avrupa'nın devletçi ülkeleri, totalitarizm veya evrensel genelleşmiş Paternalizmin (devlet baba) biçimlerini almıştır (s. 79). Yani yabancılaştırma ve demokrasi sorunu bütün biçimlerde kendini hissettirmektedir.

Tarihsel Deney bölümünde son olarak incelenen Piyasa Sosyalizmi. Bu bölümde Macaristan Yeni Ekonomik Mekanizması, Yugoslavya Özyönetim Ekonomisi ve Piyasa Sosyalizmi Modelleri incelenmektedir. Macaristan'da 1968'de uygulamaya konulan Yeni Ekonomik Mekanizma ayrıntılı olarak incelenerek, piyasa temelli mekanizma eleştirilmektedir. Devine'nin eleştirilerini üç başlık altında toplamak olanaklıdır; a) (Kornai'den hareketle) etkinlik ve sosyalist değer-

lerin bazı durumlarda gelişmesi, b) Demokratikleşme. Piyasaya rağmen ekonomik ve politik demokrasinin yokluğu, yönetsel uyuşukluk, yabancılaşma ve özelleşme davranışının görülmesi. c) Kendi kendini yönetme (self-governing) nin söz konusu olmaması.

Devine, Yugoslavya'daki özyönetim uygulamasını da benzer temellerde incelemektedir. Yazar son olarak piyasa sosyalizm modelleri olarak W. Brus ve A. Nove tarafından geliştirilmiş *düzenlenmiş piyasa sosyalizmi* modellerini ele almaktadır. Yazar Brus ve Nove'nin tespitleri ve Brus'un akıl yürütme biçimine katılmakla birlikte, piyasa sosyalizmine sempati ile bakmamaktadır. Ona göre Yugoslavya ve Macaristan deneyimi pür piyasa sosyalizmi değildir (Sert bütçe sınırlamasının olmaması, eşitsizlik gibi). Piyasa sosyalizmi.

1. Hali hazırda kelimenin kötü anlamında ütopyadır (s. 107).

2. Mantık, merkezi bilginin yerel (local-kısmı) bilgi kadar kendi çıkarlarını gözetmesine olanak sağlamayacağıdır. Yazar pazarlıklı eşgüdüm temelinde demokratik planlamada pekala bunun olabileceğini düşünüyor (s. 108).

3. Komuta ekonomisinde olduğu gibi, piyasa sosyalizminde de, piyasa güçlerinin zorlaması yabancılaşmanın kuvvetlenmesi ve yeniden üretilmesine olanak sağlar (s. 108).

Üçüncü ana bölümün başlığı *Amaçlar*. Bölüm üretimin sosyalizasyonu, demokrasi ve toplumsal işbölümünün ilgası başlıklarında ele alınmaktadır. Üretimin sosyalizasyonu Tarihsel maddecilik ve devletçilik, üretimin sosyalizasyonu, bir süreç olarak sosyalizasyon ve popüler kontrol başlıklarında incelenmektedir.

Devine, üretimin sosyalizasyonu konusunda kapitalist ve devletçi sosyalist ülkeler bağlamında yaklaşmaktadır. Kapitalist ülkelerde kamu mülkiyeti planlama ve ekonomik demokrasiyi gerçekleştirme sorunu vardır, ama politik demokrasi gerçekleşmiştir. Devletçi ülkelerde ise üretimin sosyalizasyonu için ilk koşullar, kamu mülkiyeti ve planlama sağlanırken, ekonomik ve politik demokrasi yoktur (s. 124-125). Bu açıdan süreç olarak sosyalizasyon sorununa yaklaşırsen W. Brus'un çeşitli çalışmalarında belirttiği gibi, sorun demokrasi açısından ele alınmakta ve tartışılmaktadır.

Devine'nin üretimin sosyalizasyonunda ele aldığı bir diğer konu popüler kontroldür. Popüler kontrolden anladığı sosyal kontroldür. Formel değil, reel veya öze ilişkin kontroldür. Politik ve ekonomik demokrasidir. Yalnız temsili demokrasi değil, her düzeyde demokrasidir (s. 130).

Devine'nin amaçlar bölümünde incelediği bir diğer konu demokrasidir. Devine'e göre planlama ve toplumsal işbölümünün ilgasıyla bütünleşik bir şekilde politik ve ekonomik demokrasi üretim araçlarının sosyalizasyonu için zorunlu koşuldur. Savunulan demokrasi temsili demokrasiden çok katılımcı demokrasidir. Bu bağlamda politik demokrasi, ekonomik demokrasi çıkarlar (sivil toplum), katılım istek ve ehliyeti incelenmektedir.

Amaçlar başlığında ele alınan bir diğer konu toplumsal işbölümünün ilga-

sıdır. İşbölümü konusu, işlevsel işbölümü; toplumsal işbölümü; uzmanlar ve bireyler; üretim, planlama ve halk başlıklarında incelenmektedir.

Dördüncü bölümün konusu *Demokratik Planlama*. Yazar bu bölümde kendi görüşlerini daha açık bir biçimde ifade etmektedir. Demokratik planlama ulusal öncelikler ve planlama; topluluklar ve üretim birimleri; pazarlıklı eşgüdüm başlıkları altında incelenmekte. Ulusal öncelikler ve planlama alt başlığı demokratik planlama, bir taslak; öncelikler ve dağılım, temel girdi fiyatları; politika yürütülmesi; kaynakların bilinçli dağılımı başlıkları altında irdelenmektedir. Ulusal öncelikler ve planlama. Demokratik planlama, bir tasarı alt başlığı altında belirtilen, planlamanın demokratik toplum, kendi kendini yöneten-katılımcı, ademi merkezietçi, sivil toplum çerçevesinde, pazarlıklı eşgüdüm temelinde işleyeceği ileri sürülmektedir.

Devine, pazarlıklı eşgüdüm modelinde mal ve hizmet fiyatlarının üretim birimleri tarafından tesbit edileceğini belirtmektedir. Genel ilke fiyatların sosyal üretim maliyetine eşit olmasıdır (s. 197). Devine, nispi fiyatların veri toplumsal önceliklerin nispi kısıtlarını yansıtacağı görüşündedir (s. 202).

Devine, politikanın yürütülmesinde genel ilkenin bilginin açıklığı olması gerektiği görüşündedir.

Demokratik planlama bölümünde ele alınan bir diğer başlık, topluluklar ve üretim birimleridir. Bu alt bölüm yerel ve bölgesel planlama, toplum çıkarları, tüketici ve kullanıcı çıkarları, üretim birimleri; biçimler ve yapı, pazarlıklı eşgüdüm kurumları (bodies) konularından oluşmaktadır. Bölümde, pazarlıklı eşgüdüm temelinde farklı çıkarların demokratik biçimde eşgüdümü etkileyeceği belirtiliyor ve inceleniyor. Kaynakların kullanımı bu yönüyle toplumsal olarak belirlenecek ve ekonomik çoğulculuk isteği gerçekleşecektir.

Devine, demokratik planlama bölümünde son olarak, kitabın başından beri vurgulanan pazarlıklı eşgüdümü tartışmaktadır. Bölümde eşgüdüm modelleri, fiyat oluşumu, maliyetler ve talep, pazarlıklı eşgüdüm süreci, makroekonomik denge incelenmektedir. Devine, yatay bağlantı (piyasa), dikey bağlantı (hiyerarşi) ayırımına karşı üçüncü yol önermektedir. Devine'e göre, pekala pazarlıklı eşgüdüm temelinde, piyasa hareket noktası alınmadan, yatay bağlantı ve otomatik olmadan dikey bağlantı birlikteliği gerçekleşebilir (s. 235).

Devine, vardığı sonucu *Sonuç* bölümünde incelemektedir. Bölüm giriş, pazarlık: Geçmişe bakış ve ümit; kendini yöneten toplum başlıklarında değerlendirilmektedir. Devine vardığı sonuçları toplumsal kontrol altında üretimin yapıldığı, katılımcı demokrasinin gerçekleştiği, toplumsal işbölümünün ilga edildiği ve kendini yöneten toplumda demokratik planlamanın gerçekleşeceğini belirtiyor. Planlamada, ekonomik kararlar arasındaki eşgüdüm pazarlık ile başarılacaktır. Böylece ekonomik ve politik demokrasi vücut bulur.

Devine'nin geliştirdiği model planlamaya yöneltilen eleştirileri çözer mi? Özellikle dinamik karar alma ve uygulama sorunu yanıt beklemektedir. Demokrasinin bütün düzeylerde vücut bulması, ekonomik gelişmeyi önceden görme,

sezgi, teknoloji yaratma gibi piyasa dinamizmi kaynaklı avantajları lehine çevireceği garantisini verir mi? Nitekim, Devine durumun farkındadır. Devine, kapitalizmde de bürokrasinin varlığı ile sorunu çözme, küçümseme taraftarıdır. Buradan hareketle pazarlıklı eşgüdümün dinamik olduğunu ileri sürüyor. Kanımızca teknoloji üretme, sezgi, yönlendirme vb. konularda kapitalizm, Devine'yi fazla desteklememektedir.

Tanıtacağımız ikinci yapıt A. Schüller'in *Does Market Socialism Work?* adlı kitabıdır. Burada piyasa sosyalizmden anlaşılan daha çok Macaristan ve Yugoslavya deneyimidir. Kitap beş bölümden oluşmakta. Ayrıca Macar ekonomisti B. Csikos - Nagy'nin kısa "yorum" bölümü var. Yazar konuya etkinlik sorununu öne çıkartarak, yaklaşmaktadır.

Birinci bölümde *Sosyalist Piyasa Ekonomisinin Sorunları ve Kurumları* incelenmekte; bölüm iki alt bölümden oluşmaktadır: Sosyal piyasa ekonomisine karşı sosyalist piyasa ekonomisi ve sosyalist piyasa ekonomilerinde temel yasal yapı. Bu bölümde ilk önce piyasa ve merkezi idareli sistemlerdeki sıkıntılara karşılık olarak "üçüncü yol" gelişiminden söz edilmektedir. Üçüncü yol, piyasa ekonomilerinde sosyalist piyasa ekonomisi. Yazar tarafından ileri sürülen sosyalist piyasa ekonomisi O. Lange ve bu çerçevede geliştirilen yaklaşımlar değildir. Schüller'e göre Lange'nin modeli, piyasa katılımcılarının mükemmel idare edilebilir oldukları robotlardır (s. 10).

Schüller, birinci bölümde sosyalist piyasa ekonomilerinde temel yasal yapıyı şu şekilde özetlemektedir.

1. Üretim araçlarında devlet veya toplumsal mülkiyet egemendir.
2. İktisat politikası merkezi planlama tarafından yönlendirilir.

Schüller ikinci bölümün başlığını *Ekonomik Sistemlerin Bağımsız Etkinlik Kriteri* olarak koymuş. Yazara göre bir ekonomik sistem bilgi ve eşgüdüm, hak ve teşvikler sorunu ve kontrol sorununa çözüm getirmelidir (s. 15). Buradan hareketle Schüller ikinci bölümde etkinlik kriterleri olarak, bilgi ve eşgüdüm sorunu; hak ve teşvikler sorunu ve kontrol sorununu inceliyor. Bilgi ve eşgüdüm sorunu ele alınırken, üç düzey eşgüdüme değiniliyor; 1) Ekonomik birimler arasında eşgüdüm, 2) Ekonomik birimler içinde eşgüdüm, 3) Bireysel sektörler ve kamu sektörü arasındaki eşgüdüm (s. 19). Hak ve teşvikler sorununda öne çıkan mülkiyet ve faaliyet hakları. Bilgi ve eşgüdüm, hak ve teşvikler sorununun çözümü etkinliğin artırılmasında olanak sağlıyor ve aynı zamanda kontrol sorununu doğuruyor.

Schüller, üçüncü bölümde *Sosyalist Planlı Ekonomilerin Kusurları - Sosyalist Piyasa Ekonomileri İçin Neden'i* inceliyor. Bölüm, dört alt bölümden oluşuyor: a) Bilgi ihtiyacını karşılamanın olanaksızlığı, b) Eşgüdüm sürecinde dengesizlik eğilimi, c) Konformist, yeniliğe düşmanlık ve israfı teşvik davranışları, d) Kontrol sorununun çözülemezliği. Yazara göre merkezi planlama bilgi ihtiyaçlarını karşılayamaz ve eşgüdüm sürecinde dengesizlik eğilimi yaratır. Bu bakımdan merkezi planlamada şu sorunlar çıkar: 1) Sektörler arası tahsisin eşgü-

dümünde noksanlıklar; tüketim malları sorunu, 2) Üretken olmayan ekonomik çevrimler, 3) Planlamada çözülemeyen dönemler arası eşgüdüm çatışmaları, 4) Düşük işlem etkinliği.

Schüller, sosyalist planlı ekonomilerde bir diğer sorun olarak konformist, yeniliğe karşı çıkışı ve israfın teşvik edilmesi davranışını görüyor. Buna göre, a) Bürokratik konformizme, b) Harcamaların israf maksimizasyonu için teşvikler söz konusudur. Bu sorunlar etkinliği arttırıcı biçimde kontrol sorununu çözümez hale getirmektedir.

Schüller, kısa çalışmasının dördüncü bölümünde Macaristan ve Yugoslavya piyasa sosyalizmi örneklerinden hareketle *Sosyalist Piyasa Ekonomilerinin Etkinlik Sorunları*'ni inceliyor. Bölüm iki alt bölümden oluşuyor: a) Macaristan piyasa sosyalizmi örneği, b) Yugoslavya piyasa sosyalizmi örneği. Yazar Macaristan örneğinde, temel sorunu piyasa eşgüdümüne karşı merkezi eşgüdüm olarak ortaya koymaktadır.

Schüller, 1968 sonrası uygulamaya konulan Macaristan piyasa sosyalizminde ortaya çıkan bilgi-eşgüdüm sorunlarını şu başlıklarda toplamaktadır. 1) İşleyebilir fiyat sisteminin araştırılmaması, b) İç ve dış eşgüdüm sorunlarına yanıt olarak artan devlet müdahalesi, 3) Talebe uygun üretim yapısının yönlenmesinde çözülemeyen sorun-devletin elini çekmemesi, 4) Bilgi kaynağı olarak "gölge ekonomi", d) Devlet tarafından yönlendirilen yatırımın başarısızlığı.

Schüller'in Macaristan piyasa sosyalizmi örneğinde ele aldığı bir diğer konu çözülemeyen güç ve teşviklerin sorunudur. Yazar, bu sorunları şu başlıklarda topluyor; a) Otorite ve sorumluluğun kaçınılmaz uyumsuzluğu, b) Mülkiyet hakkı ilkeleri üzerinde merkezi idarenin ekonomik amaçlarının üstünlüğü, çatışmalar etkinliği azaltmaktadır.

Bir diğer konu devlet ve piyasa kontrolü arasındaki rekabet üzerinedir. İkisi arasındaki rekabet aşağıdaki sorunlara neden olmaktadır: 1) Devletin yatırım yönlendirmesi etkin piyasa kontrolüne engel olmaktadır. 2) Rekabetçi arz yapısı sorunu, 3) Devletten bağımsız teşebbüs kontrol fikri.

Schüller'e göre sonuç olarak bilgi, eşgüdüm, hak ve teşvikler, kontrol sorunları ile Macaristan piyasa sosyalizmi etkinlik sorununu çözememiştir.

Yazar, ikinci olarak Yugoslavya piyasa sosyalizmi örneğini inceliyor. Schüller, Yugoslavya örneğinde temel sorun olarak fiyatlar tarafından kurulan eşgüdüme karşı, pazarlık (negotiation) yoluyla kurulan eşgüdümü görmektedir. Schüller özyönetim mekanizmasının eşgüdüm zayıflıkları olarak şunları görmektedir: 1) Yerleşmiş çıkarlar için ayrıcalıklar, 2) Özyönetim mekanizmasının yeniliğe karşı olmaması, 3) İşçilerin özyönetiminin bölgesel otarışıye dönüşme eğilimi.

Schüller, Yugoslavya örneğinde bir diğer konu olarak otorite ve teşvikler sorununun çözümü için "işçi demokrasisi" nin sonuçlarını inceliyor. Sorun, Yugoslavya örneğinde şu biçimleri almaktadır. 1) İşçilerin teşebbüs gücünün sahteliği, 2) Üretici sosyalizm için sınırsız teşvikler. Bu teşvikler; a) Hegomanyal üre-

tici kartellerin oluşumuna, b) Sistemin ayrılmaz parçası olan kolektif sömürünün teşvikine neden olmaktadır.

Schüller bir diğer etkinlik sorunu olarak kontrol zayıflığını incelemektedir. Kontrol sorunları kendi kendini kontrol, rekabet ve devlet kontrollerinin devingenliğidir.

Schüller, kısa çalışmasını *Sonuç* bölümüyle bitirmektedir. Piyasa sosyalizminden hareketle varılan sonuçlar şunlardır:

1- Piyasa sosyalizminde politik ve sistematik etkinlik engellenmiştir. Bunlar tek parti, partinin ekonomiye karışması, üretim araçlarının kolektif mülkiyeti, plan ve piyasanın birbirine karışması, sorumluluk yerine pazarlığın öne çıkması gibi sorunlardır.

2- Sosyal piyasa ekonomisi için piyasa sosyalizmi deneyiminden çıkartılacak dersler. Bunlar yazar açısından, a) bilgi ve eşgüdüm etkinliği için dersler, b) otoriter ve teşviklerin etkinliği için dersler. Girişimsel haklar sorunu, kontrat özgürlüğü, c) kontrol etkinliği için dersler.

Kısaca, Schüller piyasa sosyalizminin etkinlik için gerekli olan bilgi ve eşgüdüm, hak ve teşvikler ve kontrol sorununu çözemediği, çözemeyeceği iddiasındadır. Piyasa sosyalizminin, merkezi planlı ekonomilerdeki sorunlara karşılık üçüncü yol olmayacağı görüşündedir.

Tanıtacağımız üçüncü yapıt X. Richet'in *Hungarian Model: Markets and Planning in a Socialist Model* adlı kitabıdır. Kitap 1985'de Fransızca yayımlanmış. İngilizce baskısı ise 1989'da gerçekleşmiş. Kitabın amacı Macaristan örneğinde Mikroekonomik etkinlik, dolaylı düzenleme ve sosyalist ahlak ilkeleri kompozisyonunun piyasa sosyalizminde gerçekleşip gerçekleşmediğini ve 1968 sonrası ekonomik reformlarının ekonomi ve ajanların davranışları üzerine etkilerini irdelemektir.

Kitap, piyasa sosyalizmi tartışmalarında önemli bir isim olan P. Hare'nin sunuş yazısıyla yayımlanmıştır. Hare Tayvan, G. Kore, Hongkong, Singapur gibi yeni sanayileşmiş ülkelerle kıyaslandığında reform sonrası Macaristan'ın ekonomik olarak başarısız olduğuna işaret ediyor. Hare'ye göre başarısızlık nedenleri devlet müdahalesinin devam etmesi, üretimde (özellikle sanayide) şaşırtıcı yüksek yoğunlaşma, piyasaya açılmanın ülke içinde kalması, dışarıya açılmanın gerçekleşmemesidir. Düşük etkinlik, düşük yenilik performansı, büyük yerli firmalar üzerinde aşırı koruma devam etmiştir. Kanımızca Hare'nin dikkat ettiği tekelcilik ve dünya piyasalarına açılmama, soruna başka açılardan da bakmak gerektiği noktasında çok önem kazanmaktadır.

Richet'in yapıtı yedi bölümden oluşuyor. Richet birinci bölümde *Bir Piyasa Sosyalizmi Modeli?* ni inceliyor. Bölüm üç alt bölümde toplanmış. Macaristan ekonomik reformlarının yeni yüzleri, Macaristan reformlarının orijinalitesini muhasebe etme teşebbüsü ve reformların sınırları. Bir anlamda yapılan 1968 sonrası gelişmeleri özetlemek.

Macaristan ekonomik reformları ile ekonomi dışarıya açıldı, teşebbüsler arasında yeni işbölümü biçimleri doğdu, bireysel inisiyatif teşvik edildi (Sosyalist sektörde) teşebbüsler kendi kararlarını vermede artan bir biçimde serbest oldular. Merkezi düzeyde planlama daha çok yol gösterici düzeye indirildi. Finansal sistemde ademi merkezizetçilik geliştirildi.

Nedir Macaristan'daki ekonomik reformların yeni yüzleri? Richet bunu iki gelişim çizgisinde inceliyor; a) Reformların faaliyet alanı ve b) Devam eden kümülatif reform ve kısa dönem yeniden merkezileşme. 1968 reformunun faaliyet alanı ekonomi ile sınırlıydı. Fiyat, vergileme, dış ticaret alanında teşvikler gözleniyordu. 1968'lerde planlamanın kurumsal yapısında değişme yoktu. Merkezi güç partinin ekonomik yaşama müdahalesi ve sanayide hayli yüksek yoğunlaşma devam etmekteydi.

1970'lerde düşük büyüme oranı, artan borçlar, iç ve dış dengesizlik gibi nedenlerle ekonomik reformların durduğu, en kolay yol olarak yeniden merkezileşme yolunun tutulduğu görülüyor. 1974-1979 1982-1984 bu dönemi işaret etmektedir. 1979-1982 reformlarının 1968 reformlarından daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Bu dönem ademi merkezizetçilik yoğunlaşma, planlamada reformları içine almıştır. Bu dönemde iki noktaya ağırlık verildi. a) Kontrol araçlarının ayarlanması, fiyat sistemine verilen önemin artması, fiyatların nispi kıtlıkları yansıtmasına ağırlık verilmesi, döviz politikasının daha fazla aktif olması, vergi sisteminin değiştirilmesi, teşebbüslerin kendi kendilerini finanse etme yollarının geliştirilmesi, devlet yardımlarının azaltılması, teşebbüslerin kendi fonları ve banka kredilerine yönelmelerinin sağlanması vb. tedbirler. b) Kurumsal reformlar. Kurumsal reformlar üç noktada toplandı: 1) Planlamanın önemi azaldı, daha esnek hale getirildi. Planlama teşebbüslerden gelen bilgi üzerine temellendi, kesin hedefler azaltıldı. İşlevsel bakanlıklara daha fazla önem verildi. 2) Meso ekonomi düzeyde, teşebbüslerin daha rekabetçi ve idari olarak daha esnek olması sağlandı. 3) Mikroekonomi düzeyde, çok önemli reformlara girildi; a) Tröstler kaldırıldı, yeni teşebbüsler (üçyüz yeni birim) kuruldu. b) Sosyalist sektörde, işgücünün teşebbüslerin başını direkt seçmesine olanak sağlandı. c) Sosyalist teşebbüslerin ülke içinde ve dışında Macar veya batı sermayelerinden yardım almaları ve ortak teşebbüsler kurmalarına olanak sağlandı. Daha sonra kârlarını serbestçe dışarıya çıkarma izni verildi. d) Bankacılık ademi merkezizetçilik temelinde yeniden düzenlendi. Tek bankacılık terk edildi. Bankacılıkta uzlaşmaya gidildi.

Bu gelişim kooperatifleşmenin önüne yeni olanak getirirken, özellikle küçük firmalar temelinde özel firmaların hızla büyümesine (ikinci ekonomi) neden oldu.

Richet'in birinci bölümde ele aldığı bir diğer konu Macaristan reformlarının orjinalliğinin muhasebesi üzerine. Burada 1956 olayları ve sonraki gelişmeler ele alınmaktadır.

Richet, birinci bölümde son olarak reformların sınırlarını incelemekte. Yazara göre bu sınırları üç başlık altında toplamak olanaklıdır; 1) Kontrol ve re-

kabet araçlarının sınırı. Fiyatlar geçmişe nazaran daha esnek olmakla birlikte, gerçek kıtlıkları yansıtmamıştır. Kârların bir kısmı idari tarzda belirlenmiştir. Aynı durum ücret düzeyi açısından da geçerlidir. Verimlilik ve ödeme araçları arasındaki bağlantı her zaman kesin olmamıştır. Teşebbüsler arası rekabet bütün düzenlemelere karşı nispeten sınırlı kalmıştır. Endüstrinin tekelci yapısı kırılmamış, gerçek rekabetçi yapı kurulamamıştır. Benzer durum bankacılık ve finansal sektör açısından da geçerli olmuştur. 2) Bir diğer sorun Comecon'a olan yükümlülüklerdir. Macaristan'ın ticaretinin % 50'sinden fazlası Comecon ülkeleriyle olmuştur. Comecon'a olan yükümlülükler piyasa mekanizması, fiyatların nispi kıtlıkları yansıtması, konvertibile gibi konularla uyumlu değildir. Bunlar etkinliği azaltıcı etkide bulunmuştur. 3) Sosyal ve politik sınırlamalar.

Richet birinci bölümde Macaristan örneğindeki piyasa sosyalizmi modelini sunduktan sonra, ikinci bölümde *Sosyalist Ekonominin Merkezileşmesi ve Ademi Merkezizetçiliği*'ni incelemektedir. Bölüm üç alt başlıktan oluşmaktadır; ekonomik sistemlerin düzenlenmesi, planlama ve ademi merkezizetçilik dereceleri, bir sosyalist ekonomide plan ve piyasanın rasyonelliği. Ekonomik sistemin düzenlenmesinde piyasa ve planlama açısından eşgüdüm sorunu çeşitli yönleriyle incelenmektedir. Daha sonra planlama ve ademi merkezizetçilik dereceleri, merkezizetçilik temelinde ele alınmaktadır. İkinci bölümde son olarak sosyalist ekonomide plan ve piyasanın rasyonelliği ele alınmaktadır. Burada incelenen konular, 1) Merkezi modelin orijini, 2) Merkezileşmiş planlama modeli görünüşleri, 3) Ademi merkezizetçi modelin paradoksal ve spesifik doğası ve 4) Sosyalist planlama ve faaliyetlerin organizasyonudur.

Üçüncü bölümde *Merkezi Modelin Açılması* yapılmaktadır. Bu bölümde ele alınanlar merkezileşme ve üretim araçlarının yoğunlaşması, plan mantığı ve ayarlama prosedürleri, merkezi modelin kısmi adaptasyonlarından reform fikrine, bütün programın benimsenmesi ve tanımlanması, yeniden merkezileşmesi süreci, ademi merkezizetçi modelde çıkar gruplarının doğuşu, merkezileşme ve yoğunlaşma arasındaki ilişki ve ağır sanayi bağlantısına dikkat çekilmektedir. Plan mantığı ve ayarlama prosedüründe eşgüdüm sorunu, gelecek sorunu ve kıtlık oranları ele alınmaktadır. Merkezi modelin kısmi adaptasyonundan reform fikrine alt bölümünde 1957-1968 arasındaki ve sonraki gelişmeler incelenmektedir. Burada ele alınanlar, a) Planlama sisteminin adaptasyonu ve yol göstericilik. Fiyatlamada getirilen, fiyatların nispi kıtlıkları yansıtması teşebbüsleri var, ama başarılı değil. b) Tarımda radikal reform. Tarımda yapılan 1957 reformlarının başarılı olduğu vurgulanıyor. Tarımda üretim ve etkinliği artırma teşebbüsleri inceleniyor. c) Sanayiinin yeniden şekillenmesidir.

Bu dönemde sanayide yoğunlaşmanın ve merkezi gücün arttığı görülüyor. Aynı zamanda kesinlik içinde olmasada piyasa ve ademi merkezizetçilik fikrinin oluştuğu görülüyor.

Richet, bütün programın adaptasyonu ve uygulamasında; 1) Yeni dolaylı kontrol araçları (teşvik gibi), 2) Reformların kuramsal boyutunu incelemekte.

Sorun, değişmeyen sosyal ve politik çevrede yönetim sisteminin değişmesi olarak ele alınmaktadır. Bu bölümde ele alınan diğer iki konu, yeniden yapılanma süreci ve ademi merkezizyetçi planlamada çıkar gruplarının doğuşudur.

Richet, dördüncü bölümde *Dolaylı Yol Göstericilik Araçları'nı* incelemektedir. İlk önce NEM'de (Yeni Ekonomik Mekanizma) fiyat mekanizması ele alınıyor. daha sonra fiyat modelleri inceleniyor. Burada çeşitli fiyat tartışmalarından söz edilmekte. Çeşitli fiyat modelleri şunlar: 1) Değer temelli fiyatlar. Marx'ın emek değer kuramı, 2) Ortalama maliyet ve değer temelli fiyatlar, 3) "Üretici" fiyatlar temelli fiyatlar, 4) "İki-Kanal" fiyatları. Kârın sermaye stoku ve ücret maliyetlerine oransal olması, 5) Gelir-tipi fiyatları. Katma değer esaslı fiyatlama, 6) Dünya piyasaları üzerine temellenen fiyatlar.

Bu bölümde incelenen bir diğer konu yeni fiyat sistemine giriştir. 1968 sonrası fiyat sistemindeki gelişmeler ele alınmaktadır. Burada fiyatların oluşumu ayrıntılı olarak değerlendiriliyor.

Dördüncü bölümde incelenen bir diğer konu da, kâr ve ücretlerin düzenlenmesidir. Kârların düzenlenmesi, belirlenmesi, vergileme ve kârların bölüşümü, farklılaşan kâr oranları incelenmektedir.

Dördüncü bölümde son olarak dolaylı düzenleme sistemine ayarlamalar ele alınmaktadır. İlk olarak 1968 reformuna kadar ücret düzenleme yapısı, daha sonra 1968-1976 ücret düzenlemesi ve 1976 sonrası ücret düzenlemesi ele alınmaktadır. Dikkati çekenler şunlardır: Teşebbüs performansına bağlı olarak düzenlenen ücret düzeyleri, 2) Teşebbüs performansına bağlı toplam ücretler hesabı düzenlenmesi, 3) Merkezden düzenlenen ücret düzeyleri, 4) Merkezden düzenlenen ücret hesabı. Bu bölümde son olarak çeşitli ücret düzenleme tiplerinin uygulanması incelenmektedir.

Beşinci bölümün konusu *Makroekonomik Planlama ve Ajanların Davranışı'dır*. Bölümde beş yıllık planın tanziminde safhalar, teşebbüs planlamasının organizasyonu, teşebbüs planlamasına merkezi kurumlar tarafından yapılan müdahale planlamada harmoniden gerilime (tension) incelenmektedir. Beş yıllık planın tanziminde safhalar planlamada bürokrasinin yeri ve planın esnek olmasını göstermesi açısından önemlidir. Safhalar; 1) Kavramsal safha, 2) Planın inşası -bu safha yaklaşık iki yıl kadar zaman alır-, 3) Teşebbüs düzeyinde planlama. Teşebbüs düzeyinde kâr maksimizasyonu geçerli. Ama makro-meso ekonomik düzeylerde, makro ekonomik amaçlarla çatışmama, yani uyumluluk söz konusu olmalıdır. Ayrıca dolaylı düzenlemeler yanında, doğrudan düzenlemeler devam etmiştir.

İzleyen alt bölümlerde teşebbüs planlamasının organizasyonu, teşebbüs planlamasında merkezi kurumların müdahalesi çerçevesinde ele alınır. Bölüm, planlamada harmoniden gerileme ile sona ermektedir. Harmoni yerine gerilim, çatışmanın çıkmasına neden olan etkenler şunlardır: 1) Planlama ve toplumsal yendien bölüşüm, 2) Planlama sürecinde pazarlık -çıkarcı grupları sorunu ve lobbiler-, 3) Plana dahil edilmeyen faaliyetler ve ikinci ekonominin yayılması.

Altıncı bölümün başlığı *Yatırım Seçimleri*. Bu bölümde ele alınanlar, yatırım kararı, finansman ve yatırım etkinliği normunu bulma teşebbüsü, yatırım sisteminde yanlış fonksiyonlar.

Yatırım kararı; merkez ve teşebbüs düzeyinde ele alınıyor. Merkezi yatırım kararları; temeller ve kriterlerde incelenen şunlar: 1) Merkezi yatırıma temel tipleri: Bunlar büyük yatırımlar - alt yapı, enerji rafineriler, nükleer tesisler, birleştirici işler, sağlık, eğitim gibi alanlardır. 2) Yapısal kriter. Ekonominin iç ve dış dengesini dikkate alarak ekonomide yapısal gelişmeyi biçimlendirme gereksinimi, 3) Ekonomik politika kriteri, 4) Merkezde karar vermenin çeşitli tipleri.

Teşebbüs düzeyinde yatırım kararlarında dikkati çeken noktalar şunlardır: a) Yatırım ihtiyaçları ve teşebbüslerin talepleri, b) Yatırım kararlarında tam bir otonomi söz konusu mudur? Bu soruya verilen yanıt, aşağıdaki maddelerde belirtildiği gibi hayırdır; 1) Otonom kararlar üzerine merkezin etkisi, 2) Teşebbüsler tarafından finansman sorununa en iyi çözüm çabası. Teşebbüslerin kâr payları kendi kendini finanse etmek için yeterli değildir. Dış kaynak gereksinimi kuraldır. 3) Yatırım kararlarında makro ekonomik kurumlar tarafından oynanan rol.

Altıncı bölümün bir diğer alt başlığı finansman ve yatırım etkinliği normunu bulma teşebbüsüdür.

Yeni Ekonomik Mekanizma (NEM) den sonra da üretim ve sermaye mallarında merkezin etkisi devam etmiştir. Piyasa daha çok ticaret mal ve hizmetlerin yatay dolaşımında kendini göstermiştir.

Yatırımın, kendi kendini finans yanında, iki kaynaktan başladığı görülmektedir. Devlet bütçesi ve banka kredileri, sorun iki bağlamda ele alınmaktadır: a) Finans kaynakları ve b) Firma stratejileri ve çok kaynaklı yatırım finansmanı, yatırım kaynaklarında dikkati çekenler ise; 1) yatırım harcamasında bütçe kontrolü, 2) kredi politikasıdır.

Firma stratejisi ve çok kaynaklı yatırım finansmanında ele alınanlar; a) Teşebbüs yatırım finansmanının birçok farklı yolları, b) Çeşitli finansman yöntemlerinin kullanımınıdır. İkincisinde gündeme gelenler; 1- yatırım kredileri, 2- yatırımda devlet yardımlarının oynadığı rol, 3- yatırım kararlarında etkinliğin değerlendirilmesidir. Bölüm yatırım sisteminde yanlış işlevler alt bölümüyle sona ermektedir.

Richet, son bölümde *Ademi Merkeziyetçi Modelin Adaptasyonları*'nı incelemektedir. Ele alınanlar; a) büyümede düşüş, b) yol gösterme araçlarında reform, c) bir sosyalist girişimci için araştırmadır. Piyasanın artan önemi ve ademi merkeziyetçilik sürecinde büyüme oranlarının değerlendirmesinden sonra, yol gösterme araçlarının reformu işlenmektedir. Reform süreci, fiyat reformlarına rağmen, merkezin fiyatların belirlenmesinde makroekonomik amaçlara göre ön belirleyici olmaya devam ettiği gerçeği ışığında değerlendirilmektedir. Bu çerçevede çeşitli reform çabaları söz konusu, a) Fiyat sistemi reformu, b) Dolaylı dü-

zenleme reformlarının diğer cepheleri, 3) Ademi merkezizetçilik ve parasallaşma; bankacılık sisteminde yapılan reformlar. Görünen o ki, fiyat sisteminde yapılan reformlara karşı, fiyatların büyük kısmı rekabetçi fiyatlar değildir. 1983 itibariyle fiyatların % 65'den fazlası maliyet + kâr, dünya fiyatlarına bağlı maliyet + kâr gibi fiyatlar çerçevesinde belirlenmiştir.

Bir diğer konu bankacılıktır. Fiyatlar ve vergi sistemi gibi dolaylı düzenleme araçlarıyla kıyaslandığında, bankacılık sisteminin daha az reforma konu olduğu görülmektedir. Tekel gücünü korumuştur. Bu bağlamda ele alınanlar, a) Finansal sınırlama ve firmaların davranışı, b) Banka reformlarının amaçları: Sert bütçe sınırlamasına doğrudur. Bankacılıkta reformlarda yoğunlaşma Ocak 1987'de gündeme gelmiştir.

Son bölümde ele alınan bir diğer konu, bir sosyalist girişimci için araştırmadır. İncelenenler; a) Büyük teşebbüslerin bölünmesi ve yeni yönetim biçimi - merkezizetçilik - yoğunlaşma - tekelleşme birlikteliğini kaldırma endişesi. b) İkinci ekonominin bütünleşmesi, c) Yeni teşebbüs biçimlerinin doğuşu, d) Reform elbisesinin dikilmesi veya reform alanının genişliğidir.

Richet, *Sonuç* bölümünü *Ademi Merkezizetçiliğin Sınırları* başlığında toplamıştır. Varılan sonuçlar piyasaya karşı plan, plan ve piyasa, ne plan ne de piyasa, yeni düzenleme biçimi ve "bürokratik know-how" statiko veya piyasa sosyalizmi: Bugünkü tartışmada desteklenen nedir? alt başlıklarda incelenmiş.

Richet'in, Macaristan ekonomisi üzerine 1968 sonrası döneme ilişkin çalışmasında, Schüller'de ortaya çıktığı üzere, etkinlik kriterleri açısından soruna yaklaşıldığında, 1968 ve sonrası reformlar etkinliği arttırmış mıdır? Yani bilgi, eşgüdüm haklar ve teşvikler, kontrol sorunları çözümlenmiş midir veya nasıl gerçekleşmiştir? Fiyat mekanizmasının yeri ne olmuştur? 1989'a gelindiğinde Macaristan'ın durumu büyüme oranlarında düşme, artan borç yükü ve enflasyondur. Neden başarılı olunamadı? Etkinlik sorunu çerçevesinde soruna yaklaşıldığında dikkati çekenler şunlardır: Reformlar tam olarak uygulanamamış, birbirini tamamlayan sektörlerde farklı uygulamalar olmuştur. Fiyat ve finans kesimindeki reformlar gibi. Teşebbüslerin otonom karar vermesinin ne derece gerçekleştiği tartışmalıdır. Teşebbüsler üzerinde merkezin etkisi devam etmiştir. Ayrıca koruyucu devlet anlayışı, yumuşak bütçe sınırlaması geçerliliğini korumuştur. Piyasa mekanizmasından beklenen başarısız olduğunda iflas edilmesi olayı gerçekleşmemiştir. Firma yöneticileri kapitalizmdeki yönetici-girişimci tipiyle tam uyum içinde değildir. Yöneticilerin seçiminde politik tercihler devam etmiştir. Ayrıca müdahalenin devam ettiği süreç içinde yöneticinin başarı veya başarısızlığını ölçme kriteri ortadan kalkmıştır. Çünkü fiyatlar nispi kıtlıkları yansıtmamaktadır. Sosyalist girişimci tipi, kriter olmaması nedeniyle, kapitalist girişimcinin başarısını gösterememiştir. Bunda tekrar belirtmek gerekir ki doğrudan müdahalenin devamının büyük etkisi vardır. Ayrıca sanayinin yapısı ve Comecon'a olan yükümlülükler veri alındığında, piyasanın gücü otomatik olarak azalmıştır. Bu durum dünya piyasalarına uyumu zorlaştırmış, teknolojik yeniliği

ve etkinliği arttırmayı güçleştirmiş, fiyat sinyallerinin bilgi, eşgüdüm, teşvik ve kontrol sağlayıcı gücü azalmıştır.

Model, 1990 yılında ortaya çıkan Macaristan'daki gelişmeler sonucu uygulamadan kalkmıştır.